

SISTEME FAMILIALE, STRATEGII MARITALE ȘI TRANSMITEREA PROPRIETĂȚII

După o perioadă în care „sociologia a focalizat atenția sa asupra grupului domestic, pînă la punctul de-a neglija studiul structurilor de înrudire”¹, în ultimele decenii, în peisajul științelor sociale occidentale analiza acestor structuri capătă o importanță tot mai mare.

Dacă ar fi de încercat o explicație a interesului scăzut pentru studiul structurilor de înrudire, la începutul perioadei post-belice, una din cauze ar putea fi găsită în marele prestigiu pe care teoria „nuclearizării familiale” a lui T. Parsons a avut-o în rîndul cercetătorilor. Această „nuclearizare”, proces generat de presiunea macrosocială a statelor moderne asupra modelelor instituționale tradiționale, ar fi determinat ruperea relațiilor de solidaritate bazate pe înrudire, „considerate de un arhaism condamnat la dispariție”².

În prezent însă, interesul pentru studiul structurilor de înrudire este extrem de mare. Se poate constata chiar și o anevoioasă tendință de constituire a unei sociologii a parentării în societățile urbane. Această dezvoltare este determinată, pe de o parte, de eșecul ideologiei „statului — providență”, capabil să preia funcțiile vechilor modele sociale, constituite în societatea europeană în secole întregi, iar pe de altă parte, fără îndoială, marelui prestigiu al structuralismului lui L. Strauss, care vedea în parentare mai mult decît o structură socială (de multe ori fictivă)³, o structură mentală, cu valoare simbolică, capabilă să confere criteriul de grupalitate socială.

Care este importanța sociologică a structurilor de înrudire? Pot ele servi în societățile europene ca elemente explicative ale genezei și caracteristicilor acestor societăți? Sînt modelele de parentare și tehnicile succesoriale elemente capabile să influențeze seriile istorice de lungă durată ale continentului nostru?

Încercînd să răspundă la asemenea întrebări, interesul sociologilor și antropologilor s-a deplasat de la studiul sistemelor de înrudire în microcomunitățile extraeuropene (în care aceste sisteme funcționează ca puternice mecanisme de ierarhizare și constituire a statuturilor sociale), înspre studierea modelelor europene de înrudire, atît în diacronia lor istorică, cît și în ariile sociale contemporane, în care mecanismele de parentare cunosc o revitalizare a posibilităților lor socializatoare, inclusiv în societățile urbane.

¹ J.Hugues-Déschaux, *Structures de parenté et sociétés paysannes: deux points de vue et des suggestions pour une sociologie de la parenté dans les sociétés urbaines*, în *Arch. europ. sociol.* XXXII, 1991, p. 153.

² J.Hugues-Déschaux, op. cit., p. 153.

³ În problema simbolisticii sociale a parentării, a transformării acesteia dintr-o realitate biologică într-o realitate simbolică, investită cu funcții de ierarhizare și autoritate, în societățile tribale și țărănești, a se vedea P. H. Stahl, *La consanguinité fictive. Quelques exemples balkaniques*, în *Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno*, 14, 1985, Milano.

Antropologul E. Tood încercînd o tipologie a grupurilor domestice europene, consideră că ele sînt rezultatul combinației următoarelor variabile: raporturile părinți—copii (linia succesorală), relațiile dintre frați (linia fraternă)¹ și gradele de prohibiție a mariajului în cadrul liniilor de neam.

Antropologul francez G. Augustins, construiește tipologia grupurilor domestice europene plecînd de la posibilitățile combinatorice ale altor două variabile, în fond comparabile cu cele propuse de E. Tood: tipul de succesiune și modalitățile de transmitere a patrimoniului (tehnicele de moștenire)².

Voi analiza cele două tipologii, încercînd, apoi, încadrarea grupului domestic românesc în cadrul modelelor europene.

În tipologia propusă de E. Tood, variabila liniei succesorale (raporturile părinți—copii), determină două situații posibile: prima, în care copii rămîn după căsătorie împreună cu părinții în același grup domestic, este denumită *tipul relațiilor autoritare*, iar a doua în care cuplul nou căsătorit părăsește grupul domestic, patern, generează *tipul raporturilor liberale*.

Relațiile dintre frați, cu privire la partajul patrimoniului, generează două posibilități: drepturi egale în moștenirea patrimoniului sau drepturi inegale, favorizate testamentar ori prin sistemul transmisiei întregului patrimoniu prin regula cutumiară a primului născut, în general pe linie exclusiv masculină.

Posibilitățile combinatorice între aceste patru posibilități, creează următoarea tipologie a grupurilor domestice:

raporturile între generații	raporturile între frați	tipul de grup
liberale	egalitare	egalitar
autoritare	inegalitare	familia „tulpină” (souche)
autoritare	egalitare	comunitar
liberale	inegalitare	nuclear absolut

Înainte de-a analiza această tipologie se impune precizarea că termenul de „grup domestic” este epistemic preferabil celui de „familie”, care este imprecis, „el putînd desemna indivizi înrudiți care locuiesc în același perimetru gospodăresc dar și în perimetre diferite. Mai mult, este posibil ca în grupurile domestice lărgite să existe mai multe familii”³. De aceea, considerăm că utilizarea termenului de „tip de grup familial este adecvată numai pentru formele liberal-egalitară și liberal-inegalitară și improprie pentru formele comunitare și „souche” (noțiune de „grup domestic” are extensiune mai mare a sferei decît noțiunea de „familie”).

¹ E. Tood, *La troisième planète. Structures familiales et systèmes idéologiques*, Paris, 1983.

² G. Augustins, *Esquisse d'une comparaison des systèmes de perpétuation des groupes domestiques dans les sociétés paysannes européennes*, in *Arch. europ. sociol.* XXIII, 1982, p. 39—69.

³ P.H. Stahl, *Maison et groupe domestique étendu. Exemples européens*, *Architectonon*, Tome G., 1991, Tesalonic, p. 1667.

În privința caracteristicilor acestor grupuri domestice, se pot face următoarele precizări:

1. Familia nuclear-egalitară, are ca specific faptul că descendenții părăsesc după căsătorie familia paternă, creîndu-și o gospodărie independentă. Moștenirea patrimoniului se face prin partaj egalitar între frați. În Europa Occidentală, acest tip de grup domestic se întâlnește în Franța de nord (Normandia), Italia de sud și de nord-vest și cea mai mare parte a blocului iberic (excepția marcată este zona pirineană). În spațiul răsăritean, cel mai reprezentativ exemplu este modelul românesc.

2. Familia nuclear-absolută, caracterizată prin aceleași reguli de rezistență a noilor cupluri, după căsătorie ca și în cazul familiei nuclear-egalitare. Apar însă la acest tip posibilități cutumiare a „disocierii moștenirii de spița de neam”⁷. În acest caz, „utilizarea testamentului permite proprietarului să dispună liber de moștenirea sa pe care o poate transmite copiilor sau unor străini, după libera sa voință”⁸. Chiar dacă în principiu există posibilitate, în fapt, bunurile părinților sînt în general împărțite între copii, însă într-un mod puțin riguros.

Această formă familială, derivată din cea nuclear-egalitară, se întâlnește în regiunea răsăriteană a Marii Britanii, litoralul Mării Nordului și vestul Franței.

3. Familia „tulpină” („souche”) are ca specific faptul că un singur fiu, de obicei primul născut, primește la căsătorie întreg patrimoniul familial, inclusiv locuința părintească. Fiicele primesc dotă și se căsătoresc în exteriorul grupului domestic. Ultimii născuți, dacă rămîn în cadrul grupului, sînt celibatari. „Pentru o perioadă care poate fi destul de lungă, trei generații locuiesc sub același acoperiș, căci fiul ales ca moștenitor, soția și copiii, rămîn sub autoritatea tatălui, pînă la moartea acestuia”⁹.

Zonele reprezentative pentru acest grup domestic sînt regiunea Pireneilor (nordul Spaniei și sudul Franței), spațiul germanic și scandinav (cu excepții notabile în sud-estul Germaniei și litoralul Mării Nordului) și vestul Marii Britanii. În Balcani modelul se întâlnește în Slovenia¹⁰.

4. Grupul domestic „comunitar”, în care toți fiii se căsătoresc și trăiesc cu noile familii în grupul domestic al părinților. Fiicele primesc dotă și se căsătoresc în exteriorul grupului. Astfel, se crează o structură familială vastă, în care coabitează cel puțin doi frați și trei generații”. Acest grup domestic comunitar cunoaște două variante: prima, caracterizată prin destrămarea grupului lărgit, la moartea tatălui și partajul egalitar al patrimoniului între frații succesori și a doua, caracterizată prin faptul că grupul domestic se menține întreg și după moartea tatălui, autoritatea acestuia trecînd unuia dintre frații succesori”¹¹.

În Europa Occidentală, grupul domestic comunitar este foarte rar întîlnindu-se numai în unele zone ale Franței centrale și mediteraneene și Italia centrală, iar nordul Europei, la filandezi. În Europa de Răsărit

⁷ J. Hugues Déschaux, *op. cit.*, p. 155.

⁸ J. Hugues Déschaux, *op. cit.*, p. 155.

⁹ J. Hugues Déschaux, *op. cit.*, p. 155—156.

¹⁰ J. Hugues Déschaux, *op. cit.*, p. 161.

¹¹ P. H. Stahl, *Maison et groupe domestique...* p. 1667.

însă, grupul comunitar este foarte răspândit. De altfel, la slavi, el este considerat ca forma arhaică și generalizată a grupului domestic. Se întâlnește și la albanezii, turcii și tătarii din Dobrogea și extrem de rar, la populația românească¹².

O altă interesantă tipologie a grupurilor domestice a fost elaborată de G. Augustinis¹³. Această tipologie este fundamentată pe distincția, puțin utilizată în antropologie și sociologie, între succesiunea și moștenirea (în general, existînd tendința confundării celor două noțiuni).

Succesiunea, definește o situație de status; ea marchează faptul că unul sau mai mulți descendenți moștenesc funcția de autoritate, în grupul domestic, de la ascendenți. Spre exemplu, „în India bunurile divizibile sînt partajate între toți moștenitorii pe linie masculină, dar numai unul dintre ei succede la rolul de șef politic”¹⁴.

Pentru cazul Romei antice, Fustel de Coulanges ilustrează această distincție între succesiune și moștenire astfel: „casa este locul cultului domestic și șeful casei este definit prin rolul de preot al acestui cult, păzitorul focului sacru. Acest rol nu poate fi transmis decât unuia dintre moștenitori, în mod necesar a fiu”¹⁵. Toții fiii au un drept egal la moștenire și de fapt, în absența testamentului, fiecare dintre ei primește un drept egal asupra proprietății. Succesiunea este însă unică, acest fapt este exprimat în organizarea vechilor ginți patrilineare, formate din două ramuri: *ramura primilor născuți*, compusă din succesori care au drept de vot și *ramura cadeților*, compusă din moștenitori, non-succesori și în consecință, fără drept de vot (pînă la Legea celor 12 Table). Această structură, determinată de raportul succesiune-moștenire, a generat o societate puternic ierarhizată, compusă din grupul primilor născuți, cu acces la succesiunea și grupul cadeților, compus din simpli moștenitori.

Analizînd variantele concrete de reproducere socială a celor două variabile (succesiune și moștenire) putem surprinde următoarele situații

1. *Moștenirea egalitară* (partaj egal) sau *moștenirea favorizată* (héritage préciputaire) pentru un unic descendent;

2. *Succesiunea unică* (un singur descendent preia funcția autorității paterne) sau *fragmentară* (nu există un descendent favorizat, pe linia statusului de autoritate).

Din combinațiile acestor variante, rezultă următoarele posibilități:

1. Succesiunea unică, moștenirea favorizată, corespunde familiei „souche” (autoritar-inegalitară) din tipologia lui E. Tood. „În acest sistem există o relație indisociabilă între o casă, un patrimoniu, o linie domestică și un nume. Ierarhia socială este în mod principal fondată pe ierarhia patrimoniului funciar”¹⁶. Sistemul are importante consecințe asupra strategiilor demografice în aceste tipuri de comunități. În general indicele demografic este staționar, forma predominantă de familie fiind cea cu doi copii, fiul moștenind întreg patrimoniul, iar fiica migrînd, prin mariaj, într-o altă

¹² P. H. Stahl, *op. cit.*, 1689.

¹³ G. Augustins, *op. cit.*, p. 40–41.

¹⁴ G. Augustins, *op. cit.*, p. 40.

¹⁵ G. Augustins, *op. cit.*, p. 41–42.

¹⁶ G. Augustins, *op. cit.*, p. 47.

gospodărie. Data este principalul instrument al strategiilor de schimb marital, ea cenzurează selecția maritală, făcînd-o posibilă numai la nivelul gospodăriilor cu aceeași stare materială.

În cazul unei creșteri demografice, acest tip de grup familial apelează la două situații: o primă soluție, mai veche, constă în crearea unei variabile instituții a celibatului, pentru cadeți, care rămîn pe lîngă gospodăria primului născut. A doua soluție este relativ nouă (sec. al XIX-lea) și constă în emigrația descendenților defavorizați.

O caracteristică principală a acestui tip de grup familial este staticitatea sa; el își păstrează secole întregi, numele și patrimoniul, iar comunitățile rurale formate pe această bază, păstrează lungi perioade temporale același număr de gospodării.

Spre deosebire de tipul prezentat, combinația dintre succesiunea fragmentată și moștenirea egalitară, generează o formă familială de o mare dinamicitate. În acest caz, elementul fundamental nu mai este gospodăria și ordinea la naștere ci înrudirea, inclusiv spițele de neam, pe serii istorice lungi. Acest tip este confruntat cu două tendințe diametral opuse: pe de-o parte, reducerea continuă a patrimoniului funciar, în condițiile partajului egalitar, iar pe de altă parte, cu tendința obiectivă de conservare a acestui patrimoniu. Aceste tendințe impun adoptarea unor strategii sociale deosebit de interesante. Ca și în cazul primului tip, o soluție constă în controlul demografic, însă această strategie nu este suficientă. Ea este cuplată cu tehnici sociale care să evite ineficiența economică a partajului excesiv al patrimoniului funciar, dispersarea lui. Două dintre cele pot fi menționate aici: schimbul de parcele între persoane cu laturi aflate la mari distanțe de gospodărie (caz surprins în Grecia, Friedl, 1962; Marea Britanie R. Cresswell, 1969) sau închirierea reciprocă a unor loturi aflate la distanță, practică semnalată mai ales între rude, în special între veri (cazul prov. Bretagne)¹⁷.

O altă cale deosebit de eficientă, utilizată de societățile țărănești europene, este refacerea patrimoniului prin mariaj. Ea este însă cenzurată prin existența prohibițiilor sociale și religioase care interzic căsătoriile în interiorul liniilor de neam, pînă la anumite grade. Istoria comunităților cu succesiune fragmentară și partaj egalitar este marcată de lupta dintre biserică, interesată în lărgirea sistemului de prohibiții și societățile țărănești (și cele nobile), interesate în reducerea gradelor de prohibiție în căsătorie. În Europa Occidentală, conciliul de la Latran din 1215, marchează victoria societății civile asupra codului juridic al bisericii catolice, nevoită să admită interdicția de mariaj numai pînă la al patrulea grad, potrivit dreptului roman, adică pînă la nivelul verilor primari¹⁸. Necesitățile economice de refacere a patrimoniului prin căsătorii vor face însă de multe ori ineficientă și această prohibiție. Prin dispensă specială, biserică va admite și căsătoriile între veri primari. Cercetările antropologilor francezi, în special cele ale doamnei Francoise Zonabend, menționează că strategia socială deosebit de relevantă, deși socialmente repudiată la nivelul mentalității comunitare,

¹⁷ G. Augustinus, *op. cit.*, p. 54.

¹⁸ Anita Guerreau-Jalabert, *La parenté dans l'Europe médiévale et moderne à propos d'une synthèse récente*, în *L'Homme*, 40, april—juin, 1989.

căsătoria între verii primari¹⁹. Ea a fost masiv practică în spațiul francez al succesiunii fragmentate și moștenirii egalitare, fiind strategia cea mai eficientă de menținere a patrimoniului.

De aceea considerăm că alături de alte mecanisme sociologice care permit explicarea proceselor de acumulare de patrimoniu și de debut al economiei moderne (modelul veberian, modelul marxist), analiza tehnicilor de transmitere a proprietății poate servi ca un model explicativ deosebit de relevant pentru surprinderea specificității spațiilor economice și culturale europene.

În acest cadru, două sînt elementele care favorizează acumularea de capital funciar în spațiul occidental: modelul succesiunii unice și a moștenirii favorizante, care face posibil ca generații întregi să contribuie la lărgirea patrimoniului unei gospodării, iar pe de altă parte, în zone cu partaj egalitar, strategia căsătoriei în parentarea apropiată, care face posibilă menținerea patrimoniului.

Am prezentat mai detaliat tipul succesoral fragmentat și moștenirea egalitară, deoarece el este specific și pentru comunitățile țărănești românești. Spre deosebire de alte popoare din zonă, la care a funcționat în special modelul comunitar, ideea dominantă în spațiul țărănesc românesc este cea a egalitarismului, manifestat atît la nivelul tehnicilor economice de partajare a proprietății, cît și la nivelul mecanismelor de decizie comunitară²⁰.

Acest principiu poate fi evidențiat, începînd de la marile operații cadastrale, de delimitare a hotarelor dintre sate, unele dintre ele de-o vechime imposibil de surprins prin documente istorice (vezi cazul Țării Făgărașului), pînă la tehnicile de diviziune a patrimoniului sătesc pe spițe de neam („umblarea pe bătrîni”), în condițiile trecerii de la satul non-genealogic la cel genealogic, sau de diviziune în cadrul spițelor de neam.

Astfel, pentru Țara Făgărașului, acest principiu al respectării egalității de șanse în delimitarea hotarelor intersătești, a generat fenomene deosebit de interesante. În general în dubletele de sate, rezultate în urma unor posibile fenomene de „roire” și apoi autonomizarea cătunelor nou apărute, în raport cu satul matcă, operațiunile de partaj intersătesc au urmărit asigurarea egalității de șansă pentru toate satele în accesul la fînețele și pășunile montane.

Satele din vale, defavorizate de poziția geografică în raport cu muntele, au fost „compensate” prin crearea unor culoare de trecere înspre munte și luarea în proprietate a unor zone montane.

În cazul satului devălmaș, disoluția proprietății comune și partajarea egalitară a pămîntului a fost efectuată prin tehnica „umblării pe bătrîni”, adică a identificării unor strămoși, creatori de linie de neam, și apoi împărțirea egalitară între liniile de neam a pămîntului sătesc.

Această strategie, creată în condițiile trecerii de la satul non-genealogic la satul genealogic este asociată cu o ideologie fictivă, bazată pe ideea

¹⁹ Tina Jolans, Marie-Claude Pignaud, Yvonne Verdier, Françoise Zonabend, *Une campagne voisine: Minot, un village bourguignon*, Paris.

²⁰ H. H. Stahl, *Les anciennes communautés villageoises roumaines, asservissement et pénétration du capitalisme*, Paris, 1969.

„strămoșului eponim”, întemeietor al întregii comunități, din care au rezultat apoi spișele de neam.

Trebuie menționat faptul că succesiunea fragmentară și moștenirea egalitară nu a fost corelată, în satul românesc, cu tehnicile de căsătorie în parentarea apropiată. Deși, în cazul Transilvaniei, biserica greco-catolică a acordat dispense speciale de căsătorie între verii primari, această posibilitate a fost socialmente foarte puțin exploatată. Această diferență între strategiile matrimoniale românești și cele occidentale, chiar în condițiile aceluiași model familial, poate servi, cu tot caracterul ei reducționist, ca ipoteză de lucru interesantă pentru explicarea proceselor de acumulare funciară diferențiată în satul românesc față de mediile occidentale.

Nu am analizat în acest cadru, alte posibilități combinatorice care generează alte modele familiale: succesiunea unică și moștenirea egalitară, succesiunea fragmentară și moștenirea favorizantă, sistemele biliniare întâlnite în spațiul insular (1980, B. Verdier, insula Karpathos) în care primul născut moșteneste averea tatălui, iar prima născută patrimoniul mamei, sau modelele grupurilor domestice complexe, spre exemplu, cele de tip „zadruga”.

GHEORGHE ȘIȘEȘTEANU

FAMILY SYSTEMS. MARITAL STRATEGIES AND INHERITING PROPERTY

(Summary)

The author surveys the present stage of sociological research in three distinct, but related domains: the typology of the family group, the strategies used in marriage and property inheritance. The text is a systematic exposure of the most recent sociological studies of this kind (G. Augustins, E. Tood) concerning the typology of domestic groups (families), the typology based either on the social characteristics of the groups, or on the distinction between succession and inheritance. It also brings into discussion the remaking of patrimony (inheritance) by marriage.

Talking about different schemes and family structures, marital strategies and property inheritance from a strictly theoretical point of view, the author tries to find practical patterns for each aspect and region of Transilvania (especially for Făgăraș region).